

Beck, Stanislav

Poznámky ke vztahu německého jazyka a verše

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná.
1960, vol. 9, iss. A8, pp. [69]-78

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/101259>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

MIROSLAV BECK

POZNÁMKY KE VZTAHU NĚMECKÉHO JAZYKA A VERŠE

I

1. Vytýčení základních rozdílů mezi českým a německým veršem bylo před lety označeno za jeden z aktuálních úkolů české germanistiky;¹ avšak tento úkol je stejně naléhavý ještě dnes. Jeho aktuálnost je dána jak zřeteli teoretickými, tak i literárně historickými a praktickými. Z hlediska teorie verše je srovnání českého a německého verše aktuální proto, že v němčině a češtině převládá v nové době tentýž základní prozodický systém, který se realizuje v jazykovém materiálu nejen geneticky, ale i strukturně nepřibuzným; platí-li pak v oblasti linguistiky dnes již obecně these, že srovnávání konkrétního vyjádření obecných kategorií v jazycích strukturně a geneticky vzdáleněji příbuzných nebo nepřibuzných pomáhá odhalit specifické stránky těchto jazyků namnoze pronikavěji než studium jazyků bezprostředně příbuzných, lze platnost této these rozšířit i na oblast verše. Z literárně historického hlediska je srovnávání právě českého a německého verše aktuální tím, že německá a česká literatura byly po dlouhou dobu v těsném vzájemném styku a že část české literatury především 17. a 18. stol. je literatura překladová. Je tedy nutno položit otázku, do jaké míry se tato recepce cizího vlivu projevuje i ve vývoji českého verše, tj. zdali, do jaké míry a jakým způsobem je struktura českého verše 17. a 18. století ovlivněna veršem německým. Užitečná stránka srovnávání českého a německého verše je konečně dána potřebami současné překladatelské praxe: bez správného vytýčení specifických rysů českého a německého verše, daných specifickými rysy jazyka, nelze — jak ukazuje i nejnovější překladatelská produkce² — adekvátně přesně převést německý veršovaný text do češtiny ani tam, kde jde o verše, tvořící tentýž prozodický systém.

2. Srovnávací studium českého a německého verše je součástí srovnávací metriky. Bylo řečeno, že srovnávací metrika je dosud v počátcích: srovnávací studium českého a německého verše se dosud nedostalo ani do tohoto počátečního stadia. Příčinu lze vidět především v dosavadní metodologické divergenci studia českého a německého verše. Srovnávací studium slovanského verše mohlo dosáhnout pozitivních výsledků především proto, že jednotlivé národní verše se zkoumaly z téhož metodologického hlediska, totiž z hlediska srovnávací fonologicky orientované metriky.

Toto hledisko je německé metrice zatím cizí, stejně jako je cizí německé jazykovědě. Německá metrika je v současné době ovládána dvěma autoritami:³ jednou z nich je škola Sieversova, rozvinutá a zčásti korigovaná Saranem, druhou pak škola Andrease Heuslera. Sievers a Saran jsou nejvýznačnější zástupci tzv. Ohrenphilologie: ačkoliv by bylo podnětné vyzkoumat vztahy, které pojí tento směr metriky s ruskou teorií verše dvacátých let (Jakobson, Tomaševskij, Žirmunskij, Tyn-

janov aj.) odlišují se oba badatelé i jejich škola od fonologicky pojaté metriky velmi podstatně tím, že nerozlišují mezi fakty jazykově danými a fakty, které jsou ve verši součástí deklamacce. Andreas Heusler pak zavedl přes jemná pozorování v oblasti starogermánského (tonického) verše německou metriku na scesti tím, že ztotožnil veršový rytmus s rytmem muzikálním, že v oblasti tonického a sylabotonického verše zavedl celou řadu zcela subjektivních rozlišení kvantity, která postrádají opory v objektivně zjištěných jazykových faktech.

I ve zkoumání německého verše došlo k příklonu k modernímu chápání metriky, vztahu metrické normy a její konkrétní realizace apod., jež jsou základním přínosem ruské teorie verše dvacátých a třicátých let. Takový příklon lze zjistit zejména v raných pracích Wolfganga Kaysera.⁴ Ve svých pozdějších pojednáních (*Kleine deutsche Versschule, Das dichterische Kunstwerk*)⁵ Kayser toto průbojné hledisko opouští. Pozoruhodným pokusem o vytýčení nových hledisek v oblasti teorie německého verše je nedávná práce Ulricha Pretzela *Deutsche Verskunst*;⁶ Pretzel je Heuslerovým žákem, ale je žákem kritickým s velkým pochopením pro jazykovou skutečnost verše. V první části svého přehledu (*Allgemeiner Teil*) opouští Pretzel strohé Heuslerovo pojetí německého verše jako systému isochronních taktů, odmítá tím směřování tonického a „chronického“ principu při členění verše (tj. Heuslerovo zcela subjektivní vyplnění taktů isochronními sylabickými jednotkami) a blíží se, byť i nedůsledně, pojetí verše jako stylisace inherentních prosodických rysů jazyka. Práce Pretzelova je pozoruhodná a vývojově významná nikoliv tím, kam dospívá, ale tím, od čeho se vzdaluje a distancuje: opouští pojetí verše jako taktované řeči ve smyslu isochronních taktů, analogických taktům moderní hudby, a blíží se pojetí verše jako stylisace prosodických vlastností jazyka.

3. Tímto svým zaměřením se Pretzelova práce zapojuje do proudu obecného zkoumání verše v současné době; v jeho středu dnes stojí otázka poměru jazyka ve smyslu promluvy veršově neutrální a jazyka veršově stylisovaného. Tato otázka je ústředním problémem knihy L. I. Timofejeva *Očerki teorii i istorii russkovo sticha*,⁷ přednášky B. Tomaševského, prof. Bondim posthumně publikované pro slavistický kongres v Moskvě (*Stich i jazyk*),⁸ Hrabákova Úvodu do teorie verše aj.⁹ Pretzelova práce je ovšem zatím izolovaná. Kromě uvedených dvou tendencí (Heusler, Saran) přžívají dnes ještě v teorii německého verše zbytky dogmatického, na antické poetice školeného pojetí metra jako z vnějšku vnesené a ztrnulé normy, již se jazykový materiál nolens volens podřizuje; tak Werner Stüben si klade v reprezentativním filologickém orgánu Německé demokratické republiky ve svém článku *Metrische Miscellen* otázku, „welche *drastischen Mittel* die Dichter anwenden müssen, um das widerstrebende Sprachmaterial für die Verwendung in einem bestimmten Versmass *zurechtzustutzen*“, a zjišťuje, jaké prostředky básníci formátu Goethova či Schillerova používají, „das Sprachmaterial dem Versmass einzupassen“ (PBB, 77, 372). Jde sice jen o symptom početně dosti silných přežitků starého pojetí metriky, avšak i tyto přežitky jsou charakteristické pro základní kladení otázky.

Rozhodující je dnes to, zda postupujeme od abstrahovaného metra ke konkrétnímu rytmickému ztvárnění veršové řady, nebo zda vycházíme z prozodických vlastností jazyka, a jejich stylisace v jistém prozodickém systému.

4. Materiálem verše je jazyk; prozodické vlastnosti národního jazyka určují i prozodický systém národního verše. Jazyková prozodie neurčuje však prozodický systém národního jazyka sama: v tomtéž jazyce může existovat několik prozodických systémů v závislosti na tom, které prvky se stávají nositelem metrického impulsu, a převládnutí jednoho z nich může být výrazem působení mimojazykových sil, ať

již literární tradice, ideologického vývoje, změněné formy existence literárního díla apod.¹⁰ Jazyková prozodie určuje spíše hranice možností toho kterého systému v daném jazyce.

Jazyková prozodie určuje dále specifické rysy téhož prozodického systému v různých národních jazycích. B. V. Tomaševskij zdůraznil skutečnost, že sám materiál poesie je svým charakterem maximálně národní: výtvarné umění a hudba jsou ve srovnání s poezií národní ve smyslu spjatosti tvůrčího záměru umělce s výtvarnými nebo hudebními tradicemi jistého národa — avšak jejich materiál má mezinárodní charakter; také próza je jako jazykové umění sice svým materiálem bezprostředněji národně podmíněna než výtvarné umění a hudba, ale přece jen je „prostoj formoj soobščeniija mysli, a mysl' — voobrazimaj i vně ramok nacionalnoj kultury“.¹¹ Studium verše v jeho konkrétní podobě proto předpokládá studovat verš na pozadí veršově neutrální formy národního jazyka.

Základní pojmy teorie a historie verše jsou přirozeně nadnárodní v tom smyslu, že jich užíváme ve vztahu k verši v různých jazycích; stejně nadnárodní jsou i metra. Jejich konkrétní ztvárnění se však od jazyka k jazyku liší. Poměr jistého metra k jeho ztvárnění v jistém národním jazyce a v díle jistého autora je poměrem obecného, zvláštního a jedinečného.

5. Tak např. sylabotonický prozodický systém vymezujeme obecně jako systém, jehož rytmotvorným činitelem je 1. počet slabik ve verši, 2. jisté uspořádání přízvuků uvnitř verše.¹²

Srovnáme-li toto obecné vymezení s konkrétní veršovou řadou v různých jazycích, vidíme již na první pohled, že jsme prozodický systém vymezili jednotkami v jistém smyslu heterogenními a abstraktními. Především slabika sama není reálnou jednotkou jazykové promluvy — je jí slovo, a to má v různých jazycích rozdílný slabičný sklad a rozměr; poměr přízvuku pak v sobě zahrnuje jevy různé fonetické podoby, jazykové významové funkce a s různým vlivem na celkovou strukturu slova. Podoba konkrétní veršové řady záleží tedy na poměru těchto abstraktních jednotek — slabiky a přízvuku in abstrakto — k reálným jednotkám promluvy — slovu, taktu a syntagmatu, k jejich slabičnému rozměru a přízvukovým poměrům.

V našem pojednání si povšimneme vlastností němčiny jako materiálu verše z hlediska slovní fonologie: jednotky fonologie větné, syntagmatický přízvuk a intonaci, i poměr slova a významu ponecháváme stranou.

6. Srovnání českého, anglického, ruského a německého přízvuku ukazuje podstatné rozdíly co do funkce přízvuku v jazykovém systému. Český přízvuk — jak známo — je co do místa i funkce jednoznačný: je zpravidla vázán na první slabiku slovního celku, nemá distinktivní funkci v rámci slova a jeho jedinou funkcí je signalisace počátku slovního celku. Ruský přízvuk je fonologicky silně zatížen: jeho rozdílné umístění rozlišuje nejen gramatické tvary téhož slova (ruki' × rúki), ale obecně i význam slov morfologicky nepříbuzných (muká × múka). V angličtině je přízvuk morfologickým činitelem: jeho distinktivní funkce se omezuje na rozlišování slov, náležejících k téže morfologické rodině (forecast × to forecast, the présent × to présent), případně na rozlišování komposita od stejně znějícího sledu dvou slov (the bláckbird × the bláck bírd).¹³

Přízvukové poměry v němčině vykazují specifické rysy ve srovnání s místem a funkcí přízvuku v češtině, ruštině a angličtině; avšak dosud se nepodařilo převést tuto specifčnost německého přízvuku na jednotící princip. Tradiční německá metrika nedává na tuto otázku jasnou odpověď především proto, že přízvuk chápe jako jednotku akustickou, nikoliv jako jednotku zvukově významovou: přízvuk je

míra hlasitosti, jíž se některé slabiky vyznačují ve srovnání s ostatními slabikami. Minor např. tvrdí, že „jednoslabičné slovo nemá vůbec slovní přízvuk, protože přízvučná slabika je možná jen vedle méně přízvučných“;¹⁴ tvrdí to proto, že přízvuk (přízvučnost slabik) vidí jen z hlediska relativní hlasitosti jednotlivých slabik. Také Saran¹⁵ zkoumá přízvuk z hlediska jeho fonetické kvality, zabývá se jeho zvukovou hodnotou (vztahem k výšce a kvantitě) a poměrem míry hlasitosti jednotlivých slabik ve slově a větě; ve své Dt. Vsl. stanoví hierarchii 8 stupňů přízvučnosti slabik a s jejich pomocí popisuje německý verš. A. Heusler¹⁶ pak se ve své Dr. Vsg. podstatou přízvuku nezabývá a odkazuje její vymezení do oblasti jazyko-
vědy.

Je nesporné, že různé slabiky slova vyslovujeme s různou relativní hlasitostí. Studujeme-li však verš jako rytmické ztvárnění jazyka, je nutno zkoumat přízvuk ne z hlediska rozdílu hlasitosti mezi jednotlivými slabikami slova a syntagmatu, ale jako složku jazykového systému, tedy z hlediska vyjadřovací funkce přízvuku v systému jazyka.¹⁷ Teprve takovým rozbohem zjistíme skutečně objektivní jazykové hodnoty, jež jsou s to býti nositelem metrického impulsu. V umístění německého slovního přízvuku i v jeho funkci není — jak známo — dosud zcela jasno; na rozdíl od češtiny nebo ruštiny je německý slovní přízvuk výslednicí několika historických činitelů. Základní pravidlo německého slovního přízvuku — že totiž přízvuk spadá na kořenovou slabiku — je modifikováno podle slovních druhů i etymologicky: přízvuk verbálních komposit je historicky i synchroicky jiný, než přízvuk komposit nominálních, slova s cizími odvozovacími sufíxy a cizí slova obecně vykazují jiné přízvukové poměry než slovo autochtonní atd. Tím se vyvracejí jakákoliv logisující pojetí německého přízvuku, přisuzující přízvuk slabikám i slovům „významově závažnějším“ (např. Behaghel, Paul).

Ani v pracích fonologů není o funkci německého přízvuku jednoznačný názor. Obecně se uznává, že německý přízvuk je distinktivní jedině jako činitel morfolo-
gický; poukazuje se na dvojice slov typu übersetzen × übersetzen, durchbrechen ×
dúrchbrechen, umgehen × úmgehen, ale není již jasno, zdali je zde významově distinktivní oposice hlavního a vedlejšího přízvuku nebo pouhé umístění hlavního přízvuku; první názor zastává např. Trubeckoj,¹⁸ druhý Trost.¹⁹ Skutečností však zůstává, že hlavní přízvuk je v němčině distinktivní a že je tedy schopen být no-
sitem metrického impulsu.

7. Dosud nevyřešenou a přitom základní otázkou teorie německého verše je otázka vedlejšího přízvuku. Vedlejší přízvuk v protikladu k přízvuku hlavnímu na straně jedné a k nepřívučným slabikám na straně druhé bývá označován za specifický rys germánského verše v protikladu k jazykům slovanským; hovoří se o tom, že odlišujícím činitelem ve verši českém je kvantita, ve verši německém pak vedlejší přízvuk;²⁰ říká se dále, že protiklad hlavního a vedlejšího přízvuku a nepřívučných slabik, tedy jakési odstínění slabik německého verše, co do důrazu zmrňuje strohost německého verše.²¹ Avšak reálné podmínky německého vedlejšího přízvuku nebyly dosud zjištěny. J. Minor pojednává ve své Neuhochdeutsche Metrik²² o vedleším přízvuku obšírně, avšak v jeho výkladech se vlastně setkáváme s dvojím německým vedleším přízvukem: jednak s vedleším přízvukem, signalisujícím kořenovou slabiku druhého členu komposita (Réchenschaft, Gelégenheit, Eisenbahn), jednak s vedleším přízvukem fyziologicko-expiračním, jehož existence je šporná, jehož jazyková nefunkčnost je nesporná a jemuž tedy nelze přiznat existenci jako složce zvukově významového plánu jazyka. Minor dále výslovně hovoří o tom, že fonologicky funkční vedlejší přízvuk v kompositech, v nichž první člen je jedno-

slabičný (Nácharbeit, Vóúrteil, Ánmèrkung) podléhá obecně rytmické tendenci po pravidelném střídání přízvučných a nepřízvučných slabik.

V takových případech dochází pak k přesunu vedlejšího přízvuku s kořenné slabiky druhého členu komposita na lichou slabiku od kořenné slabiky prvního členu. Již tato skutečnost ukazuje, že německý přízvuk je jako složka zvukově významového plánu činitel velmi labilní.

Na druhé straně však přece jen nelze tvrdit, že v němčině je distinktivní jen hlavní přízvuk a že vedlejší přízvuk zásadně distinktivní není;²³ to vyvrací protiklad dvojice slov typu Håuptmånnschaft × Håuptmannschåft.

Souhrnně lze tedy o německém vedleším přízvuku říci, že vyznačuje kořenné slabiky morfémů ve složených slovech, že za jistých situací je významově distinktivní, ale že jako činitel zvukově významového plánu jazyka podléhá řadě jiných vlivů a je činitelem velmi labilním.

Labilnost německého vedlejšího přízvuku je činitelem, s nímž je nutno počítat při statistických rozložení přízvuků v německém verši. Ani znamenité práce Tomaševského, srovnávající rozložení přízvuků v ruském a německém pětistopém jambu, neříkají nikde jednoznačně, jaká hlediska určovala rozložení vedlejších přízvuků. Unbegaun²¹ provádí rozbor jednoho německého čtyřverší z hlediska rozložení přízvuků, ale právě tento příklad ukazuje na nebezpečí subjektivního přístupu k otázce. Jde o toto čtyřverší:

Am Jüngsten Tåg, wenn die Posáunen schállen,
und álles áus ist mit dem Érdelèben,
sind wir verpflichtet Réchenschaft zu gében
von jedém Wórt, das únnütz úns entfállen.

Umísťuje tedy Unbegaun přízvuk na druhém členu komposita Erdeleben, ale nechává bez přízvuku slovotvorný sufix — schaften; umísťuje přízvuk na předložce mit, nepřízvučné již kategorii, ale nechává bez přízvuku spojku wenn, nepřízvučnou ze stejného důvodu atd.

Tyto úvahy nás vedly k závěru, že ve vlastních statistikách zachycujeme jen hlavní slovní přízvuk, třebaš jsme si vědomi rozdílu mezi místem vedlejšího přízvuku v němčině a češtině. Přízvuková křivka opírá se pak jen o objektivně zjistitelné hodnoty.

II

8. Další skutečností, kterou je nutno z hlediska ztvárnění rytmické řady v konkrétním jazykovém materiálu prozkoumat, je vliv přízvukových poměrů na slabičný rozsah a celkovou strukturu slova jako reálné jednotky vyplňující veršovou řadu. Dva krajní póly představují zde ruština a angličtina na straně jedné a čeština na straně druhé. Zatím co v češtině neexistuje rozdíl mezi systémem přízvučných a nepřízvučných slabik, vyznačuje se ruština a angličtina pronikavou redukcí vokálů v nepřízvučných slabikách. Přízvučnost nebo nepřízvučnost je tedy v ruštině a angličtině nikoliv z vnějšku přistupující činitelem, ale inherentní kvalitou slabiky. Němčina stojí po této stránce mezi oběma póly: je v ní rozdílný systém vokálů v přízvučných a nepřízvučných slabikách,²⁵ ale repertoár vokálů v nepřízvučných slabikách je nepoměrně širší než v angličtině nebo ruštině.

9. Závažnější pro verš jsou změny ve slabičném rozsahu slova, k nimž vlivem přízvukových poměrů došlo v historickém vývoji němčiny a angličtiny. Silně centra-

lisující vliv německého přízvuku měl za důsledek nejen oslabení, ale i redukci nepřízvučných slabik a tím zmenšení slabičného rozsahu slova v němčině. Proti tomuto tvrzení zdánlivě mluví dosud produktivní mnohoslabičná německá komposita, jež se obecně považují za jeden z typických jevů německého lexika. Zjištění frekvence těchto slov (tohoto typu lexikálních jednotek) nám ukáže oprávněnost této námítky.

10. Z uvedeného vyplývá, že v jednotlivých jazycích má metrum k dispozici rozdílný repertoár rytmicko-lexikálních jednotek.

Poměrně nejhudší je tento repertoár v češtině, kde je rytmický typ dán slabičným rozsahem slova.

x xx xxx xxxxx

V ruštině je vzhledem k pohyblivému přízvuku tento repertoár rozmanitější:

x xx x' xxx xxx xxx' xxxxx xxxxx

V němčině existuje jednak pohyblivý hlavní přízvuk, jednak přízvuk vedlejší; je tedy repertoár rytmicko-lexikálních jednotek v němčině poměrně nejdiferencovanější.

x xx x' xxx x'x x'x xxx x'x

Srovnáme-li z kvalitativního hlediska možnosti, jimiž srovnávané jazyky disponují, jeví se nám situace tak, že poměrně nejhudší rytmický slovník vykazuje čeština (v ní ovšem existuje odstiňující kvantita), nejbohatší slovník pak němčina: na tři rytmické typy čeština (1–3 slabičná slova) připadá ve stejném slabičném rozsahu 12 typů německých.

Jednotlivé rytmicko-lexikální typy zkoumáme přitom bez zřetí k jejich sémantické „zatíženosti“, která je pro pocit „hustoty“ veršové řady významová. V rozhovoru se Soret²⁶ označil např. Goethe za hlavní potíř při překlada anglických veršů do němčiny skutečnost, že významově hutná monosylaba angličtiny je nutno při překlada do němčiny „rozředovat“ mnohoslabičnými slovy. Nejde nám zde o to, že rozdíl mezi angličtinou a němčinou nebyl Goethem vystižen přesně: rozhodující je správné vytyčení základního problému.

III

11. Jedním z poznatků moderní linguistiky je poznání nutnosti zkoumat jazykové jevy nejen z hlediska jejich kvality, ale také z hlediska kvantitativního ve smyslu jejich výskytu v konkrétních promluvách. Statistická metoda takto použitá přestává být číselným vyjádřením katalogu kuriozit a stává se číselným vyjádřením vztahů mezi jednotlivými prvky jazykového systému. I při zkoumání rytmického repertoáru jednotlivých jazyků je nutno zjistit vedle inventáře rytmicko-lexikálních jednotek zároveň frekvenci těchto jednotek v řeči veršové nestylisované a v řeči „vázané“. ²⁷ Statistickým průzkumem prózy zjistíme, jaké prostředky jsou v tom kterém jazyce k dispozici s hlediska mnohostního, statistickým rozbohem veršovaného textu poznáme, jak těchto prostředků básníci využívají nebo naopak jak na druhé straně metrum vykonává tlak na lexikální výběr. Zde je nutno zdůraznit dvě skutečnosti: především to, že každý jazyk klade svým celkovým ustrojením jisté hranice možností lexikálního výběru (v němčině např. si nutnost členu vynucuje značný počet monosylab) a za druhé skutečnost, že ztvárnění rytmické řady není plynulým a organickým „dotazením“ prozodických tendencí prózy, ale že jazykový materiál ve verši

vyplňuje schéma, jehož pravidelnost má přece jenom kořeny mimo oblast jazyka.

Statistické údaje o slovníku české prózy přejímáme od B. Trnky,²⁹ statistické údaje o veršovaných českých textech i o prozaických a veršovaných textech anglických od J. Levého,²⁹ statistický materiál z oblasti německého verše a prózy jsme získali vlastně zpracováním textů Goethových (Wilhelm Meisters Lehrjahre, Natürliche Tochter, Torquato Tasso, Iphigenie, Zauberlehrling), Schillerových (Don Carlos), a Lessingových (Nathan).

12. Statistický průzkum rytmického slovníku klade několik metodických problémů. Především jde o to, jaký rozsah musí mít zkoumaný text, aby výsledek nezachycoval náhodnosti, ale zákonitosti. Je známou skutečností z oblasti statistiky, že kvantitativní zkoumání jevů projevuje značnou variabilitu jen pod jistou hranici počtu zkoumaných jednotek: po překročení této hranice jsou číselné výsledky poměrně konstantní.³⁰ Je dále známo, že rozdílné stylové vrstvy jazyka se liší co do míry uplatnění nářečních rysů, z nichž některé (apokopa, synkopa) podstatně mění slabičný rozsah slova v němčině. Je dále známo, že různé funkční styly se navzájem liší i svým lexikálním skladem, který rovněž může mít podstatný vliv na slabičný rozsah i rytmický charakter jazykových jednotek. Ve svých statistikách jsme proto vycházeli z těchto zásad: 1) zkoumali jsme výhradně texty krásné literatury, 2) zkoumané texty měly rozsah nejméně 2000 souvislých jazykových jednotek (s výjimkou Der Zauberlehrling), 3) všechny texty pocházely z téhož údobí.

Přikročme nyní ke srovnání číselných výsledků: v prozaickém textu českém zjišťujeme podle Trnky³¹ tuto frekvenci rytmických typů:

1	2	3	4	5	6—9
26,46	31,94	22,53	13,64	4,26	0,95

V anglickém prozaickém textu byly zjištěny tyto údaje:³²

x	Xx	xX	XxX	xXx	xxX	4—6
69,3	21,1			7,1		3

V německém textu jsme pak zjistili tyto hodnoty:

x	Xx	xX	Xxx	xXx	xxX	4	5 a více
47,7	28,95	3,85	5,5	6,8	0,4	5,75	1,5

Údaje jsou do jisté míry překvapivé. Především se ukazuje, že průměrný slabičný rozsah německého slova je nižší než například rozsah slova českého nebo ruského: tzv. „Vielsilbigkeit der deutschen Sprache“, uváděná někdy jako argument proti možnosti sylabotnického prozodického systému v němčině,³³ vyvrací se tedy již tímto zjištěním. Jednoslabičná a dvouslabičná slova zahrnují v němčině 4/5 lexika, zatímco v češtině obsáhla slova stejného slabičného rozměru jen něco přes polovinu slovníku.

Jakým způsobem je využito rytmických prostředků němčiny při vytváření veršové řady a jaké rozdíly se projevují mezi individuálními způsoby využití těchto způsobů u jednotlivých básníků? V českém verši je tato individuálnost podle statistik Levého³⁴ poměrně značná; překvapuje proto zjištění, že ve zkoumaných textech německých se sice projevuje očekávaný vliv zvoleného rozměru, že však individuální rozdíly mezi třemi básníky námi zkoumanými nejsou větší, než např. rozdíly mezi různými díly téhož básníka a téhož rozměru. Vzniká nyní metodická otázka, kterou nebude možno vyřešit bez důkladného rozboru českého básnického lexika: je v češtině rozvržení lexika skutečně individualizovanější, nebo jde jen o důsledek odlišného

statistického postupu? Levý se ve svých statistikách zaměřuje na zkoumání velkého počtu různých poměrně krátkých textů, tj. volí segmenty o malém počtu jednotek. Dílí výsledky našeho vlastního zkoumání — totiž srovnání výsledků rozboru menších segmentů téhož souvislého textu s výsledkem rozboru součtu těchto segmentů — svědčí spíše pro vysvětlení, že individualizovanost básnického lexika je v češtině ve statistikách Levého tak plastická pro způsob segmentování, kterého bylo použito.

Při srovnání rytmického skladu německého verše a prózy různých básníků podstatnější individuální rozdíly nezjišťujeme; proto i v dalším ukazujeme spíše celkovou tendenci tlaku metra na slovník. Tento tlak metra na slovník pak ukazujeme na příkladu pětistopého nerýmovaného jambu; čtyřstopý trochej uvádíme jen pro srovnání.

	x	Xx	xX	xXx	Xxx	xxX	4	5 a více
NT	53,5	26,8	5,3	5,6	3,5	0,4	4,0	0,9
Iph.	60,5	25,4	3,9	4,6	2,7	0	2,7	0,2
T	60,7	26,2	4,1	4,2	2	0,5	2,2	0,1
DC	56,3	27,2	2,5	5,5	4,1	0,4	3,6	0,4
Nath.	59,9	26,3	3,2	5,4	2,9	0,1	2,1	0,2
Zl.	60	33,7	1,2	3,5	0,5	0	2	0

Jak se změnil vlivem metra rytmický slovník zkoumaných básníků ve srovnání s prózou? Především — obdobně jako v angličtině — došlo k jistému zvýšení monosylab jako neovladatelnější části slovníku.³⁵ Došlo také ke snížení frekvence čtyř a víceslabičných slov jako nejobtížněji ovladatelné části slovníku. Překvapující je však zjištění, že ty lexikální typy, které disponují němčinu k vytváření jambického chodu verše (xX, xXx), mají buďto stejnou, nebo dokonce nižší frekvenci v blankversu než v textu rytmicky neutrálním. Také zde vykazuje mimochoodem němčina tendenci analogickou angličtině.³⁶ Mezi zkoumanými díly jsou přitom rozdíly, které by bylo možno při jemnějším rozboru využít. Tak srovnání frekvence vzestupných a obstupných slov v NT na straně jedné, Iph. a T na straně druhé potvrzuje názor, vyslovený A. Friesem,³⁷ o snaze Goethově o jambickém frázování v NT. Proti tomu však je nutno uvést, že ve využití obstupných slov dosahuje frekvence, zjištěné v NT, také DC, kterého Fries i jiní běžně uvádějí jako doklad „trocheje s předzáškou“.³⁸ Dojem jambičnosti Goethova blankversu NT, je tedy dán nikoli obecně zvýšením frekvence jambických slov (resp. amfibrachických slov), ale jejich umístěním na „citlivých místech“ verše, tj. na počátku a zejména na konci veršové řady.

V německém trocheji je vliv metra na lexikální výběr pronikavější (vyplývá to aspoň ze zpracovaného příkladu). Stejně jako v jambu, i zde je zvýšena frekvence monosylab, ale mnohem podstatnější je zvýšena frekvence dvojslabičných slov trochejského spádu. Tyto dva typy samy zahrnují v Zl 93% všech lexikálních jednotek. Větší vliv metra na lexikální výběr je ovšem v tomto případě dán také skutečností, že jde o verš s menším slabičným rozsahem (8 sl.). Pokud jde o úkonost slova v německém verši, lze tedy souhrnně říci, že němčina mnohem méně než čeština využívá k vytváření veršové řady svých specifických rytmicko lexikálních jednotek. Německý verš neusiluje o stopovost (ve smyslu Hrabákové) ani tam, kde k tomu má předpoklady dané lexikem. Shoda hranice slova a stopy je dokonce mnohdy pocítována jako činitel esteticky nelibý³⁹ (je-li provedena důsledně) a není principem německého verše, ale jen prostředkem aktualizace rytmu na pozadí veršové řady, v níž se hranice stopy a slova navzájem rozcházejí.

POZNÁMKY

- ¹ P. Trost, Český verš ve srovnání s německým. SaS 4 (1938), str. 51.
- ² P. Trost, Nad novým českým překladem Heina. SaS
- ³ P. Trost, Neue Beiträge zur deutschen Verslehre. Philologica 9 (1957), str. 14.
- ⁴ W. Kayser, Vom Rhythmus in dtsh. Gedichten. DuV. 39 (1938), str. 487.
- ⁵ W. Kayser, Kleine deutsche Versschule. Francke: Bern.
- W. Kayser, Das sprachliche Kunstwerk. Francke: Bern.
- ⁶ U. Pretzel, Deutsche Verskunst. Deutsche Philologie im Aufriss, hsg. von W. Stammler. Schmidt: Berlin (Bielfeld) München.
- ⁷ Timofejev, L.: Očerki teorii i istorii russkogo sticha. Moskva. 1958.
- ⁸ Tomaševskij, B. V.: Stich i jazyk. Moskva. 1958.
- ⁹ J. Hrabák: Úvod do teorie verše. Praha. 1956.
- ¹⁰ E. Lehman: The Development of Germanic Vers Form.
- ¹¹ Tomaševskij, l. c. 22.
- ¹² Hrabák, l. c. 70.
- ¹³ Trnka, B.: Germánský přízvuk a anglická slova přejatá z latiny. Sborník filologický 10, str. 136.
- ¹⁴ Minor, J.: Neuhochdeutsche Metrik. Trübner: Strassburg. 1902. Str. 66.
- ¹⁵ Saran, Franz: Deutsche Verslehre. Beck: München. 1907. Str. 59.
- ¹⁶ Heusler, Andreas: Deutsche Versgeschichte. Gruyter: Berlin. Bd. 1, § 62.
- ¹⁷ Tomaševskij, l. c. 24.
- ¹⁸ Trost, P.: SaS 4, 51.
- ¹⁹ Trost, P.: Zur deutschen Wortbetonung. Philologica Pragensia. 2 (1959), str. 50.
- ²⁰ Trost, SaS 4, str. 51.
- ²¹ Unbegaun, B. O., Russian Versification Clarendon: Oxford. 1956. str. 42.
- ²² Minor, o. c., str. 64—134
- ²³ Trost, Phil. Prag. 2, str. 50.
- ²⁴ Unbegaun, o. c., str. 42.
- ²⁵ Trost, *ibid.*
- ²⁶ Soret, F., Zehn Jahre bei Goethe. Brockhaus: Leipzig. 1929. str. 89.
- ²⁷ Srv. pro ruštinu: Šengeli, Traktat o russkom stiche. Gosizdat: Moskva. 1923. Pro češtinu a angličtinu: J. Levý, Slovo a mluvní takt o anglickém verši. Sborník VŠP v Olomouci, Jazyk a literatura IV.
- ²⁸ Trnka, B.: Kvantitativní lingvistika. ČMF 34 (1951), str. 69. Trnkovy údaje přejímáme v korektuře J. Levého, jež vylučuje ze statistiky neslabičná slova.
- ²⁹ Levý, l. c.
- ³⁰ Srv. Herdan, G.: Language as Choice and Chance. Groningen. 1956.
- ³¹ Trnka, l. c.; Levý, l. c.
- ³² Levý, l. c.
- ³³ Stüben, W., Metrische Miscellen. PBB 77 (1955), str. 379.
- ³⁴ Levý, l. c.
- ³⁶ *ibid.*
- ³⁶ *ibid.*
- ³⁷ Fries, A., Zum Stil und Versbau der Natürlichen Tochter. Bayreuther Blätter 1917, VII./IX.
- ³⁸ *ibid.*
- ³⁹ Minor, o. c., str. 163.

ПРИМЕЧАНИЯ К ОТНОШЕНИЯМ МЕЖДУ РЕЧЬЮ И СТИХОМ В НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКЕ

Между немецкой и чешской литературой существуют издавна узкие взаимоотношения; до сих пор, однако, нет сравнительной метрики немецкого и чешского стиха, несмотря на то, что в ней нуждаются как теория, так и история литературы. Этот факт имеет своей причиной различия методологического подхода в немецкой и чешской теории стихосложения. В области изучения немецкого стиха не нашла до сих пор применения фонологически ориентированная метрика, которая является преобладающей при изучении славянской системы стихосложения; в настоящей статье пытается автор сделать первый шаг в этом направлении.

Основной проблемой современного стихосложения является вопрос о взаимоотношении речи и стиха: стих понимается как типизация внутренней просодической особенности речи. Автор устанавливает в прозаических текстах качество и функцию тех просодических средств, которые способны выступать носителями т. наз. „метрического импульса“ в стихотворных текстах. Затем ставится вопрос, как проявляются указанные особенности, присущие данным национальным языкам, в стихотворных текстах, или же насколько они испытывают влияние стихотворного размера.

А настоящей статье рассматривается, в первую очередь, функция немецкого ударения и его влияние на структуру немецкого слова в сопоставлении с просодическими закономерностями других языков.

Немецкое ударение понимается в общем как морфологический фактор. Притом автор затрагивает вопрос о второстепенном ударении в немецком и показывает, что и оно может в определенных случаях выполнять словоразличительную функцию.

В дальнейшем в статье анализуется запас встречающихся в немецком ритмическо-лексических единиц в сравнении с другими языками, а именно как с точки зрения их качества, так и с точки зрения их частоты. Притом отрицаются некоторые укореившиеся ошибочные взгляды. Оказывается напр., что утверждение о т. наз. „многосложности немецкого языка“ является заблуждением, поскольку четырехсложные и болеесложные слова составляют всего проц. запаса слов немецкого языка.

В заключение исследуется влияние стихотворного размера на отбор слов.

Перевел С. Жажа

EINIGE BEMERKUNGEN ÜBER DIE BEZIEHUNG VON SPRACHE UND VERS IM DEUTSCHEN

Die deutsche und die tschechische Literatur standen seit jeher in engen wechselseitigen Beziehungen; trotzdem gibt es bis auf heute keine vergleichende Metrik des deutschen und tschechischen Verses, die ja sowohl vom literaturtheoretischen als auch vom literaturhistorischen Standpunkt Not tut. Die Ursache dessen ist in der methodologischen Divergenz der deutschen und tschechischen Verslehre zu suchen. Im Bereich des Studiums des deutschen Verses ist die phonologisch ausgerichtete Metrik, die in dem Studium der slawischen Verssysteme vorherrschend ist, noch nicht zur Geltung gekommen; die vorliegende Arbeit stellt den Versuch dar, den ersten Schritt in dieser Richtung zu tun.

Die grundlegende Frage der modernen Verslehre ist diejenige nach dem Verhältnis von Sprache und Vers: der Vers wird dabei als Typisierung der inherenten prosodischen Eigenschaften der Sprache aufgefasst. Die Untersuchung stellt in prosaischen Texten die Beschaffenheit und Funktion derjenigen prosodischen Mittel fest, die als Träger des sog. metrischen Impulses auftreten können, und stellt dann die Frage, wie sich diese der betreffenden Nationalsprache eigenen Mittel in versgebundenen Texten kundgeben, bzw. inwiefern sie durch den Einfluss des Metrums beeinträchtigt werden.

Die vorliegenden Bemerkungen untersuchen zuerst die Funktion der deutschen Wortbetonung und ihren Einfluss auf die Struktur des deutschen Wortes im Vergleich mit den Verhältnissen in anderen Sprachen. Im Ganzen wird die deutsche Betonung als ein morphologischer Faktor aufgefasst. Dabei wird die Frage der deutschen Nebenbetonung erwähnt und dargelegt, dass auch die Nebenbetonung in gewissen Fällen wortunterscheidend sein kann.

Ferner befasst sich der Artikel mit dem Repertoire der in der deutschen Sprache vorkommenden rhythmisch-lexikalischen Einheiten im Vergleich mit anderen Sprachen, und zwar sowohl in Hinsicht ihrer Beschaffenheit als auch hinsichtlich ihres Häufigkeitsvorkommens. Dabei werden einige eingewurzelte Irrtümer widerlegt. Es zeigt sich z. B., dass die sog. „Vielsilbigkeit der deutschen Sprache“ ein Trugbild ist, da 4- und mehrsilbige Wörter nur 6—7% des deutschen Wortschatzes ausmachen.

Abschliessend wird der Einfluss des Metrums auf die Wortwahl statistisch untersucht.